

Tóth Ágnes

Megfigyelési szempontok és megfigyeltek egy több nemzetiségű községben

Vaskút, 1950–1957

Az egységes állambiztonsági szervezet létrehozása 1945 elején párhuzamosan két vonalon kezdődött meg,¹ ezért azt az első hónapokban a kétközpontúság és működését némi zavar jellemezte. 1944 végén Tömpe András az Ideiglenes Nemzeti Kormány nevében Erdei Ferenc belügyminiszter bízta meg az államrendőrség és azon belül a politikai rendészeti osztály megszervezésével. Ezzel párhuzamosan, Pest bevételének napján, a Magyar Kommunista Párt is döntött a rendőrség kiépítéséről, amit – a jegyzőkönyv tanúsága szerint – a párt kompetenciájába tartozónak tekintett. Arra hivatkozva, hogy hivatalos kinevezés pár napon belül nem várható, saját hatáskörben bízták meg Sólyom Lászlót a budapesti rendőrfőkapitányság megszervezésével és vezetésével, helyettesévé Kádár Jánost választották, míg Péter Gábor a politikai rendőrség megszervezésére és vezetésére kapott felhatalmazást.

Az első jogi szabályozásra az Ideiglenes Nemzeti Kormány Budapestre költözése után, 1945 májusában került sor. Az 1690/1945. ME. sz. kormányrendelettel feloszlatták a csendőrséget, deklarálták az államrendőrség megszervezését. Ezen belül létrehozták a Budapesti és a Vidéki Rendőrkapitányságot, az alárendelt vármegyei és városi kapitányságokon belül egységesen négy – bűnügyi, politikai, igazgatásrendészeti és rendőrbírói – osztályokat kellett létrehozni. A Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát Péter Gábor, míg a Vidéki Főkapitányságét Tömpe András vezette. Az így kialakított keretek egy rövid időre csökkentették e két személy és az általuk vezetett szervezetek rivalizálását, konfliktusait, de nem oldották meg azokat. Rajk László belügyminiszteri kinevezését követően 1946 októberében az 533.900/1946. BM. sz. rendelet önállósította a budapesti politikai rendőrséget a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) néven. Az új állambiztonsági szervezetbe beolvasztották a Vidéki Főkapitányságok Politikai Rendészeti Osztályait, irányítását, felügyeletét és ellenőrzését pedig a belügyminiszter immár közvetlenül gyakorolta. A szervezet vezetésével Péter Gábort

¹ Itt csak az egységes állambiztonsági szervezet létrehozásának vázlatos bemutatására szorítkozunk. Részletes feldolgozását lásd a következő művekben: Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről. Szerk.: Gyarmati György. Budapest, 2000.; Trezor I. A Történelmi Hivatal évkönyve. Szerk.: Gyarmati György. [Történelmi Hivatal](#), Budapest, 1999.; A politikai rendészeti osztályok 1945–1946. Dokumentumok a Magyar politikai rendőrség történetéből. I. Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf. Főszerkesztő: Gyarmati György. [Történelmi Hivatal](#), Budapest, 2009.; Müller Rolf: Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban. [Jaffa Kiadó, Budapest](#), 2012.

bízták meg. Az év végén az 535.059/1946. BM sz. rendelettel szabályozták az államvédelmi osztály szervezetét, feladatát és jogkörét. Eszerint feladatkörébe tartozott: a demokratikus államrend és közbiztonság védelméről szóló 1946. évi VII. törvénybe ütköző cselekmények nyomozása és feljelentése; a népbíráskodásról szóló és az 1945. évi VII. törvénybe iktatott háborús és népellenes bűncselekmények nyomozása és feljelentése; az egyesületek keletkezésének és működésének figyelemmel kísérése; politikai vonatkozású röpiratok szerzőinek és terjesztőinek nyomozása és bejelentése; bejelentett és tudomásul vett gyűlések lefolyásának megfigyelése; államrendészeti vonatkozású bel- és külföldi adatok gyűjtése és nyilvántartása; javaslattétel az illetékes rendőrhatalóság vezetője számára az állambiztonság vagy közbiztonság szempontjából káros személyek kitiltására, internálására; titkos rádióállomások felderítése; eljárás mindazokban az államrendészeti ügyekben, melyek a Budapesti Főkapitányság, illetve a kapitányság vezetője részére nem voltak fenntartva. Az ÁVO alárendeltségében minden kapitányságon Államvédelmi Osztályokat hoztak létre. A kiemelt jelentőségű helyeken az osztályok mellett államvédelmi előadók és megfigyelők is működtek. A vármegyei és városi államvédelmi osztályok és előadók az illetékes I. fokú rendőrhatalóságtól függetlenül működtek, dolgozóik szolgálatilag nem a rendőrhatalóság, hanem az ÁVO vezetőjének voltak alárendelve. Az alosztályokra tagolódnak szervezeten belül külön csoportok foglalkoztak osztrák és német területen a nemzetközi vonatok figyelésével, az Olaszországban élő magyar emigráció bomlasztásával vagy a nyugati határterület szűrőhálózatának működtetésével. Az átalakulást követően a szervezet létszámát ezer fővel emelték.

A későbbiekben az ÁVO tevékenységi területének és hatáskörének folyamatos bővítése annak a folyamatnak a része volt, amelyben az MKP 1945-től tényleges politikai súlyán túl a végrehajtó hatalom kulcspozícióinak megszerzésére törekedett. Egy hónappal Kádár János belügyminiszterré történt kinevezése után, 1948. szeptember 10-én – a 288.009/1948. BM. sz. rendelettel – létrehozták a jelentősen kiszélesített jogkörű BM Államvédelmi Hatóságot (ÁVH). Az anyagilag is függetlenített ÁVH hatáskörébe kerültek az államrendőrség határ-, folyam- és légtérrendészeti hatóságai, a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH), az ország egész területén az útlevelek kiállításának joga. Az ország határainak be-, illetve lezárására, a külföldről érkező személyek, áruk, hírek minél teljesebb ellenőrzésére irányuló törekvés mellett, még ebben az évben további jogszabályokkal megerősítve, bővült a Hatóság belső ellenséggel szembeni fellépésének lehetősége is. Első fokú hatósági jogkört gyakorolhatott, illetve a felülvizsgálati eljárásokat is ő végezte az állam érdekei

szempontjából aggályos személyek lakóhelyükről való kitiltásakor, rendőrhatalósági felügyelet és őrizet alá helyezésekor. További hatáskör- és szervezeti módosításra került sor 1949 végén. A 4353/1949. MT. sz. rendelet megszüntette a BM ÁVH-t, s létrehozta a minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt – így a belügyminisztériumtól szervezetileg is függetlenített –, 1950. január 1-jétől országos hatáskörű, önálló költségvetési szervként működő Államvédelmi Hatóságot. A főfelügyelet jogát a minisztertanács egyik tagja gyakorolta, aki formailag a belügyminiszter volt. Az új főhatóság egyesítette a korábbi BM ÁVH-t, a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Főcsoportfőnökségét, a Honvéd Határőrséget, valamint a Határrendőrséget. Beosztottai a honvédséggel azonos rendfokozatot viseltek azzal a különbséggel, hogy a rendfokozat megjelölése előtt „államvédelmi” elnevezést ill. áv. rövidítést kellett használni. Az egyenruha és rangjelzés a honvédségével azonos volt, de a sapkán körbefutó kékszínű szalag és válllap, a határőrségnél zöldsínű szalag és válllap került bevezetésre. Az ÁVH tisztjei és tiszthelyettesei valamennyien a hivatásos állományhoz tartoztak. A határőrség legénysége megfelelő szempontok alapján kiválogatott, sorozott tagokból állt, akik 3 évig teljesítettek szolgálatot. 1949. december 28-án Péter Gábor altábornagyot az ÁVH főparancsnokává nevezték ki. Alig telt egy hónap, és az ÁVH 1950. február 1-jén újabb területet szakított ki a Honvédelmi Minisztériumból: megszerezte a katonai elhárítást, bár jelentési kötelezettsége a honvédelmi miniszternek megmaradt. A központi szervezet kiépítésével párhuzamosan folyt a külföldi rezidentúrák felállítása is.

Sztálin halála és az első Nagy Imre-kormány megalakulása után szinte azonnal sor került az ÁVH „állam az államban” függetlenségének felszámolására. A Minisztertanács 1953. július 17-én – az 500/6/1953. számú határozatával – rendelte el az államvédelem visszatérését a belügyminisztériumba. A függetlenség elvesztése azonban nem járt feltétlen befolyásvesztéssel. „A Gerő által július 22-én kihirdetett új struktúrában a tárca 26 központi szervezeti egységének fele egyértelmű államvédelmi profilt kapott, de a többit is jórészt az ÁVH-nál szocializálódott tisztak parancsnokolták. (...) Az ekkor kinevezett, összesen harmincegy felső vezetőből huszonheten, a tárca fő tanácskozó testülete, az új belügyi kollégium tizenegy tagjából pedig heten viseltek „áv.” megjelölést a rendfokozatuk előtt. (...) Az ávéhás múltúak, ha nem is a fenti arányban, de szép számmal képviseltették magukat a vidéki parancsnoki gárdában is. 1954-ben a 19 megyei és budapesti főosztályvezető közül 11-en, a 125 járási osztályvezetőből 61-en voltak érintettek”.²

² Müller Rolf: Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban. [Jaffa Kiadó](#). Budapest, 2012.59.

Az 1953 nyarán az államvédelmi testületekben megkezdett átszervezések, az „önkényeskedők” leépítése, az államvédelem tevékenysége törvényességi ellenőrzésének a Legfelsőbb Ügyészség alá rendelése, az internálótáborokban fogvatartottak fokozatos fölülvizsgálata és szabadon engedése, a déli határsáv megszüntetése a forradalom kitöréséig csak részben bontotta le, illetve alakította át azt a struktúrát, amelyet az elmúlt évtizedben a magyarországi társadalom totális ellenőrzésére létrehozta.

*

Tanulmányomban alapvetően egyetlen dokumentum, Vaskút község objektum dossziéja³ alapján annak fölvezetésére vállalkozom, hogy az '50-es évek elején melyek voltak a falu, a vidék megfigyelési szempontjai.⁴ Többnemzetiségű községről lévén szó, az elemzés középpontjában a megfigyelés és ellenségkép nemzetiségi, mindenekelőtt a németeket érintő vonatkozásai állnak. Azt vizsgálom, hogy „államellenesség”, politikailag megbízhatatlanná tett-e valakit önmagában a német, bunyevác vagy szerb közösséghez tartozás ténye. Érdekel az is, hogy a különböző – osztály és politikai – szempontú ellenségképzés szempontjai a nemzeti aspektussal miként fedik egymást.⁵

Ebben a tanulmányban ugyanakkor nem foglalkozom a megfigyelőkkel. Sem a megyei, járási, helyi hivatali struktúrával, sem annak személyi összetételével. Nem foglalkozom részletesen a faluban így vagy úgy, ilyen vagy olyan minőségben – bizalmi informátor, ügynök, társadalmi kapcsolat – kiépített besúgóhálózattal sem. Ezeknek a kérdéseknek a szakszerű és részletes földolgozása csak újabb források bevonásával lehetséges.

Vaskút Bács-Kiskun megyében, Bajától délkeletre, az ország déli határától alig 15 km-re fekszik.⁶ Vélhetően kedvező természeti adottságainak köszönheti, hogy évszázadok óta lakott

³ „A kémelhárítás, a belső reakció elhárítása, a büntetésvégrehajtás, a határőr-felderítés és a fegyveres erőknek a katonai elhárításhoz tartozó szerveinél parancsokban, utasításokban meghatározott objektumokra (intézmények, üzemek stb.), illetve egyes meghatározott témákra (ún. vonalakra) vonatkozó adatok összegyűjtésére szolgáló dosszié.”- In: <http://www.abtl.hu/szakszavak>. Letöltés időpontja: 2013. augusztus 30.

⁴ A vidék megfigyelési szempontjait dolgozza fel az egykori NDK vonatkozásában Regina Teske: Staatsicherheit auf dem Dorfe. Zur Überwachung der ländlichen Gesellschaft vor der Vollkollektivierung 1952 bis 1958. BF informiert 27.(2006). [Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik Abteilung Bildung und Forschung](#). Berlin, 2006. Bár az egykori NDK-ban kisebbségek hiányában a nemzetiségi szempont nem merülhetett fel, ugyanakkor a különböző területekről érkezett német menekülteket ugyanúgy számoltartották, mint a magyar állambiztonság a szomszédos országokból érkezett magyar nemzetiségűeket.

⁵ A Rákosi korszak ellenség- és bűnbakképzésének mechanizmusára és kategóriáira vonatkozóan lásd Gyarmati György: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon (1945-1956). In: A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből. Szerk.: Gyarmati György és Palasik Mária. [ÁBTL-L'Harmattan Kiadó](#). Budapest, 2012. 93-130.

⁶ A község történetére bővebben lásd Paul Flach: Waschkut. Beiträge zur Geschichte einer überwiegend deutschen Gemeinde in der Batschka/Ungarn. [Von Paul Flach](#). München. 1983. 736 p., valamint Vaskút története. Kiadja: Polgármesteri Hivatal, Vaskút. 2001. 26. Vaskút. 26 p.

hely, bár a 15. században elnéptelenedett. A 16–17. században a Balkánról érkező, állattenyésztéssel foglalkozó, ezért itt csak ideiglenesen tartózkodó szláv népesség lakta. Még 1724-ben, a területet birtokló Czobor család összeírásában is pusztaként szerepel. A 18. század közepén került a Grassalkovich család tulajdonába. Az új földesúr 1752-ben rendelte el egy önálló település létrehozását, és németeket telepített le. A település lélekszáma az elkövetkező századokban az első világháborúig nőtt.⁷ A lakosság alapvetően földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott, gazdaságilag folyamatosan erősödött, földvásárlásai révén a szomszéd községek és Pest megye felé is terjeszkedett. Az első világháború után, 1919-ben szerb megszállás alá került, s csak 1921-ben került vissza ismét Magyarországhoz.

A második világháborúig a falu lakosságának több mint 90%-a sváb volt. Az 1941. évi népszámláláskor a községben 4705 személyt írtak össze, ebből 638-an magyarnak, 3846-an németnek, 218-an horvátnak, 1 személy szlováknak s 2 személy egyéb nemzetiségűnek vallotta magát.⁸

A háború után a németekkel szemben alkalmazott valamennyi jogfosztó, jogkorlátozó intézkedés érintette a falu lakosságát. 1945 januárjában mintegy 160 német nemzetiségű személyt, köztük nőket is, malenkij robotra hurcoltak a Szovjetunióba. A földreform kapcsán földelkobzásokra, a nemzethűségi igazoló bizottsági eljárás során internálásokra, föld- és házelkobzásokra tömegesen került sor. 1946–1947-ben a sváb lakosság mintegy 60%-át kitelepítették Németországba.⁹

A svábok helyére a háború alatt és közvetlenül utána délvidéki magyar menekültek, magyarországi nincstelen magyarok (Mezőtúr, Sarkad), valamint bukovinai székelyek és moldvai csángók érkeztek. 1947-ben a szlovák–magyar lakosságcsere egyezmény keretében felvidéki magyarokat is telepítettek a községbe. Az 1949-es népszámlálás szerint a község összlakossága 5086 fő volt, ebből 4104 magyar, 721 német, 1 horvát, 3 román, 5 szerb, 211 egyéb délszláv (bunyevác), 37 cigány és 4 egyéb nemzetiségű.¹⁰

A Vaskútra vonatkozó objektum dosszié megnyitását – a szolgálati jegy információi alapján – 1950. augusztus 26-án a bajai kirendeltség egy olvashatatlan nevű alosztályvezetője

⁷ 1870-ben 4660, 1900-ban 5039, 1910-ben 5196 személyt írtak össze.

⁸ Iványosi-Szabó Tibor: Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 8. Bács-Kiskun megye. [Központi Statisztikai Hivatal](#). Budapest, 1996. 161.

⁹ Tóth Ágnes: Telepítések Csátalja, Gara és Vaskút községeiben 1945–1949 között. Aetas. A JATE történezhallgatóinak lapja. 1987. 5. 31–57.

¹⁰ Iványosi-Szabó Tibor : Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 8. Bács-Kiskun megye. [Központi Statisztikai Hivatal](#). Budapest, 1996. 161.

kérte a BM Kecskeméti Kirendeltségétől, amit Rácz Károly áv. százados engedélyezett.¹¹ Vélhetően a dosszié megnyitását, illetve a korábbiaknál folyamatosabb, szisztematikus anyaggyűjtést a déli határsáv létrehozása, pontosabban Vaskút községnek a határsávban való fekvése is motiválta. A jugoszláv–szovjet konfliktusban Magyarország az utóbbi álláspontját kényszerült elfogadni, s a szocialista „béketábor” védelmében 1950. július 1-jétől megerősítette déli határszakaszát. Ez azt jelentette, hogy a katonai és műszaki megerősítés mellett a határ mentén 15 km-es sávban rendkívüli intézkedéseket léptettek életbe. Az állandó lakosok külön személyi igazolványt kaptak. Az ideiglenesen beutazók csak külön engedéllyel tartózkodhattak a határsávban. Állandó járőrözést vezettek be, továbbá a vasút- és autóbuszvonalak szigorított ellenőrzésére is sor került.¹²

Az összesen három kötetes objektum dosszié lezárására 1957. április 10-én került sor.¹³ A község életének, a lakosságnak a megfigyelése azonban nem a dosszié megnyitásával kezdődött. Jól jelzi ezt, hogy a dossziében megtalálhatóak azok az 1945 őszi zalaegerszegi és komáromi szűrőállomásokon felvett jegyzőkönyvek is, amelyeket a nyugati hadifogságból hazatérő sváb férfiakkal készítettek, s itt fűzték le további megfigyelésük szándékával. A falu életéhez kapcsolódó első jelentés, amely a községben tartózkodó földhivatali dolgozókat jellemzi, 1948. március 8-án kelt. Ettől kezdve a különböző tematikájú jelentések folyamatosnak mondhatók. A dossziéba az egyes dokumentumokat nem időrendben fűzték le. Sok közülük, különösen a tematikus listák – mint „kulákok”, „sváb kulákok”, „felvidéki kulákok”, „külhonosok”, „délslávok” stb. – nincsenek ellátva dátummal és aláírással sem. A többi dokumentummal való összevetésből, valamint az összefüggésekből azonban arra lehet következtetni, hogy ezek többsége még a dosszié megnyitása előtt, 1949-ben keletkezett, mintegy kijelölve a megfigyelések csoportorientációját.

¹¹ A dossziét 30-1038/1950. sorszámmal nyitották. Az összesen 3 kötetes objektum dosszié levéltári jelzete Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) O-9555, O-9555/a és 9555/1.

Az állambiztonsági szolgálaton belül a dosszié, azaz az objektum, Vaskút felügyelete többször is gazdát cserélt. 1951. október 12-ig Tóth Dezső áv.őrnagy, ezt követően Bodó Rezső áv. őrmester, majd 1952. május 27-től Szliva László vette át „tartásra”, őt követte Pelsőci József áv. alhadnagy, majd Molnár József áv. őrmester. – [ÁBTL O-9555/a. 8. és O-9555/1.62.](#)

¹² A déli határsáv kialakítására és védelmére részletesen lásd Orgoványi István: Határvédelem Magyarország déli határán 1948 és 1953 között. In: A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből. Szerk.: Gyarmati György és Palasik Mária. [ÁBTL-L: Harmattan Kiadó](#). Budapest, 2012. 153–169., valamint Orgoványi István: A déli határsáv 1948 és 1956 között. In: Bács-Kiskun megye múltjából 17. Szerk.: Tóth Ágnes. [Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára](#). Kecskemét, 2001. 253–298.

¹³ A lezáró lapot Vinek József rendőrhadnagy, politikai csoportvezető, Baja, 1957. április 10. keltezéssel írta alá. – [ÁBTL O-9555/1. 221.](#)

Törölt:

Tartalmi szempontból több dolog is föltűnő. Egyrészt a dossziében fontos eseményekről, a falu közösségének életét meghatározó történésekről egyáltalán nem találhatók jelentések. Nem tudhatunk meg semmit arról, hogy milyen visszhangja s főleg volt-e gyakorlati hatása a 84./1950. évi MT rendeletnek, amely visszaállította a magyarországi németek állampolgári jogegyenlőségét. Közvetlenül nincs jelentés a Tájékoztató Iroda 1948. júniusi határozatát követően megromlott magyar–jugoszláv viszonyok a délszláv kisebbség helyzetére gyakorolt hatásáról sem. S csak utalást találhatunk az 1950 nyarán és 1951-ben végrehajtott, a községben élő és megbízhatatlannak minősített személyek kitelepítéséről is. Bár a dossziét 1957 tavaszán zárták le, a folyamatos anyaggyűjtés – legalábbis a dossziéba lefűzött anyagok ezt jelzik – 1956 nyarán-őszén megszakadt. Így az 1956-os forradalom előkészületeiről, a falu hangulatáról is kevés információt tartalmaz.

Ugyanakkor az anyagban sok az ismételtes, az üresjárat. Az azonos tárgyú – mint az egyház befolyására, a földművesszövetkezet vagy a tanács működésére, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) tevékenységére vonatkozó – jelentésekben több hónap elteltével is a korábbiakban már megírt információk ismétlődnek. Hasonló a helyzet az egyes személyek kapcsán írt környezettanulmányok esetében is. Érzékelhető a jelentéstevők kényszere: nekik akkor is elő kellett állni valamivel, ha valójában nem történt semmi.

A dossziék alapján – mint jeleztem – a jelentéstevőkről, az adatgyűjtés mikéntjéről csak igen korlátozott érvényességű megállapításokat tehetünk. Annyi azonban ezen dokumentum alapján is megállapítható, hogy a bajai államvédelmi hivatal rezidensét a községben több hivatásos informátor és társadalmi segítő is tájékoztatta. A dosszié megnyitásakor Vaskút község hálózati lefedettsége – az állambiztonsági szervek titkos segítőinek összessége – teljesnek mondható. Akadt személy, aki a kulákok, a csendőrök, svábok/SS-katonák, jugókapcsolatosok, délszlávok, nyugati-kapcsolatosok, volt katonatisztek, felvidéki telepések körében vagy éppen a plébánián, a tanácsházán, a földművesszövetkezetben, a termelőcsoportban, a DISZ-ben, a DÉFOSZ-ban vagy az MNDSZ-ben történekről adott jelentést.¹⁴

A megfigyelések egyik fókusza a különböző szervezetekre irányult. A szervezetekben, csoportokban kiépített ügynökhálózat önmagában is jelzi, hogy a hatalom képviselői az élet minden területének, illetve valamennyi társadalmi csoportnak a megfigyelésére, ellenőrzés

¹⁴ DISZ: Demokratikus Ifjúsági Szervezet; DÉFOSZ: Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége; MNDSZ: Magyar Dolgozó Nők Országos Szövetsége.

alatt tartására törekedtek. Szisztematikus az adatgyűjtés a lakosság politikai megnyilvánulásairól, az egyház tevékenységéről, valamint befolyásáról, a különböző gazdákodó szervezetekről (termelőszövetkezet, boltok, gyógyszertár, kocsmá). Kiemelt figyelmet kapnak az állam, illetve a párt utasításainak végrehajtói – a tanács és a MDP tevékenysége –, amely szervezetekben az állambiztonság több bizalmas informátora is működött. A gyanakvás mindennel és mindenkivel szemben a saját szervezeten belül is jelen volt.

Kitüntetett figyelem irányult a nemzeti kisebbségekre is. A német vagy délszláv származás önmagában is ellenségé tette az adott személyt. Nem vagy nem feltétlenül volt szükséges megbélyegzéséhez vagyoni helyzete vagy politikai beállítódottsága. Külön közösségként, csoportként tekintettek a magyarokon belül is a különböző helyről, területről érkezettekre. Így következetesen külön (is) megfigyelték a Felvidékről áttelepítetteket, a székelyeket, a Jugoszláviából menekültként érkezetteket vagy a földreform kapcsán áttelepült tiszántúli telepéseket.¹⁵ E csoportok itteni életkezdését segítette, a közösség belső kohézióját jelentette közös múltjuk, azonos vagy hasonló szocializációjuk, közös kulturális tapasztalataik. Magyarságuk ellenére nagyobb mértékben különbözött egy nincstelen viharsarki kubikos egy felvidéki magyartól, mint egy évszázadok óta együtt élő bunyevác vagy sváb a szomszédjában lakó vaskúti magyartól. A hatalom éppen ezért az ugyanazon helyről való származást a közösségi kohézió elemének, s így autonómiát teremtő erőnek tekintette. Ezért ezek széttörésére, megsemmisítésére törekedett. Ezt egyrészt úgy érte el, hogy az egyes csoportokon belül saját szempontjai szerint, új törésvonalakat kreált, másrészt állandósította a bizonytalanság, kiszámíthatatlanság, áttekinthetlenség és szorongás légkörét.

¹⁵ Már a község helyzetének feltérképezésekor külön listák készültek ezekről a csoportokról, majd ezeket folyamatosan aktualizálták, változtatták. Az 1948. június 2-i jelentés a szlovákiai áttelepülteket sorolja fel. A listán 16 személy szerepel a következő adatokkal: név, születési hely és idő, anyja neve, családi állapota, feleség/férj neve, gyermekek száma, foglalkozása, jelenlegi lakcíme, mikor jött és honnan. A lista nyilvánvalóan töredékes, de arra vonatkozóan semmilyen utalás nincs, hogy miért éppen ezeket a személyeket vették föl rá. Megkülönböztetett figyelemmel kísérték a Jugoszláviából a háború végén vagy közvetlenül azt követően menekültként érkezett magyar nemzetiségű személyeket, akiket „külhonosok”-ként tartottak nyilván. A szintén Jugoszláviából érkező, de délszláv vagy sváb származású személyeket „jugoszláv állampolgár”-ként tartották nyilván. Többször listázták a helyi „délszlávokat” is. Az első összeállított lista 172 nevet – születési hely, év, foglalkozás – tartalmaz, közülük 91 nő. A listán szereplők többsége 60 feletti, a legidősebb közülük 88 éves. Különösen a nőkről nehéz elképzelni, hogy aktív rendszerellenes tevékenységet fejtettek ki. –[ÁBTL O-9555 18-19; 31; 37-40; 41/1.](#)

A jugoszláv–magyar kapcsolatok, illetve a jugoszláviai magyarok helyzetét részletesen feldolgozta Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban 1955–1959: Kronológia*. Szerk.: Tóth Ágnes. [Vajdasági Magyar Művelődési Intézet](#), Zenta, 2012.

A háború végén – az általános hatalmi törekvéseknek megfelelően – mindenekelőtt a még a faluban élő vagy az oda visszatérő svábok minősültek veszélyes ellenségnek. Az 1949. március 15-én készült – a déli határmenti községek feltérképezését szolgáló – jelentés a következőképpen fogalmaz: „A község lakóinak száma 5122 fő. Nemzetiség szerint a következőképpen oszlik meg: 68% magyar, 24% német, 8% bunyevác. A községből igen sok svábot kitelepítettek, földjüket felosztották, így a lakosság 90%-a új földhöz juttatott, 10%-ban régi kisbirtikos. 2 fő 50 holdon felüli gazda van. A község területe 12 405 kat. hold. Vallási szempontból 85%-ban róm. kat., 15-ban református. A lakosság 40%-ban vallásos érzületű, különösen a felvidékről áttelepített magyarok, valamint a székely telepések. Az MDP taglétszáma 610 fő, a NPP 183 fő, a FKGP 286 fő. Ellentétek vannak a lakosság körében, a svábság még itt maradt tagjai gyűlölettel viseltetnek a magyar telepések iránt. A községben működő földműves szövetkezet létszáma 409 fő. Ezen kívül működik 1 tejértékesítő és 1 hitelszövetkezet, van egy tejüzeme és egy motoros malma. A községnek vasútállomása van, 8 km hosszúságban fut keresztül területén a vasútvonal.”¹⁶

A háború utáni kényszermigrációs folyamatok a község nemzeti és társadalmi összetételét gyakorlatilag egyik napról a másikra megváltoztatták. A helyi szinten is kikényszerített gazdasági, politikai elitcsere a korábbi paraszti polgárosodási folyamat megszakadását és egy erőteljes proletarizálódást eredményezett. Mindez természetesen ezernyi konfliktussal, feszültséggel járt. Az azonban, hogy a jelentés megfogalmazója 1949-ben a kitelepítés következtében számarányában már jelentősen megfogyatkozott, megfélemlített, gazdaságilag marginalizált sváb lakosságot teszi felelőssé a feszültségekért, jelzi, hogy a svábság, az ‘első számú ellenség’ jelképévé vált.

Az ellenségkép kialakításának módjába, illetve fixálásába adnak bepillantást a nyugati hadifogságból hazatérő, az SS-ben vagy más német katonai alakulatokban szolgálatot teljesített vaskúti sváb férfiakal történetek. A község objektum dossziéjában 27 olyan jegyzőkönyv található, amelyeket többségében 1945 őszen-telén, néhányat 1947-ben, a zalaegerszegi vagy komáromi szűrőtáborokban vettek fel. A felülvizsgálat egyik alapvető feladata a hazaérkező korábbi politikai múltjának föltárása volt. Így az előnyomtatott jegyzőkönyv kérdései alapján amellet, hogy az adott személy mikor és milyen körülmények között hagyta el az országot, külföldön hol tartózkodott és mit csinált, számot kellett adnia arról is, hogy korábban milyen pártnak, politikai szervezetnek volt a tagja, teljesített-e fegyveres szolgálatot a nyilaskeresztes pártban vagy a német hadseregben. Elvárták azt is,

¹⁶ [ÁBTL](#) O-9555. 1949. március 15-i jelentés. 14.

hogya a megkérdezett megnevezzen a hazatérők körében olyan személyeket, akik a fentebbi szervezeteknek tagjai voltak. A „szűrést” végző nyomozó minden esetben javaslatot tett a kikérdezett személlyel kapcsolatos további eljárásra. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a 27 személy közül 9 sem a Volksbundnak, sem más pártnak nem volt tagja. Az SS kötelékébe csak 3 személy lépett be önként, a többieket 1944 őszén sorozták be. Mint ismeretes, a magyar és német állam között 1944 tavaszán megkötött szerződés értelmében a magyar állam átengedte a „német népiséghez tartozó”, 17. életévüket betöltött állampolgárait a német fegyveres erők részére. A kihallgatók az államközi szerződés értelmében kényszerrel az SS-be besorozottakat szemrebbenés nélkül hazaárulónak minősítették, akik ezzel „megtagadták magyarságukat”, illetve „elősegítették a németek háborús erőfeszítéseit”. A minősítések tehát a tényektől gyakorlatilag elválnak, csakúgy, mint a retorziók. A rendőrnnyomozók gyakorlatilag mindenkivel szemben internálást és/vagy népbírósi eljárást kezdeményeztek. A Volksbund-tagsággal nem rendelkező, az SS-be kényszerrel besorozott személyek ugyanúgy számíthatnak népbírósi eljárásra, mint a Volksbundban aktív szerepet vállaló, az SS-be önként belépett személyek. Ugyanakkor az eljárások megindítása tekintetében is esetlegesség figyelhető meg. A bajai népbírósi iratai alapján a „csak” internálásra javasolt személyek közül is több ellen lefolytatták a bírósági eljárást. Ugyanakkor több olyan személy peranyaga nem található meg, akik ellen bírói felelősségrevonást szorgalmaztak. Nem figyelhető meg különbség a büntetési tételekben sem. Általában a vád háborús és népellenes büntetés, a kiszabott letöltendő börtönbüntetés 6 hónap és másfél év közötti. A vádlottakat mellékbüntetésként általában 5 évre eltiltották politikai jogaik gyakorlásától, és súlyos pénzbüntetéssel is sújtották őket.

Részletesebben egyetlen példát ismertetnék, amely rávilágít az eljárás módjára. Péter Pál „szűrésére” 1945. december 22-én a komáromi internálótáborban került sor. Az ekkor 46 éves férfi kihallgatójának elmondta, hogy 1941-ben jelentkezett a vaskúti Volksbundba. Mivel tanyán lakott, a szervezet rendezvényeit nem látogatta, s 1943 januárjában, miután a tagdíjat felemelték, megtagadta annak fizetését. 1944. szeptember 18-án kapta meg SS-behívóját. 1945 januárjáig Baján tartózkodott, ahol az alakulatnál különböző alkalmi munkákra osztották be. 1945. január 10-én másik alakulathoz vezényelték, kiképezték, majd harcállást építettek vele. 1945. május 2-án esett angol fogságba, majd a stettini fogolytáborba került, ahonnan december 7-én megszökött. A rendőrnnyomozó arra hivatkozással, hogy Péter Pál önként lett a Volksbund tagja, és a német SS alakulatnál fegyveres szolgálatot teljesített, „s ezzel

megtagadta magyarságát, ügyének kivizsgálásáig internálását” javasolta.¹⁷ Csongor Gyula, a Bajai Népbüvészség vezető ügyésze 1946. január 16-án a Bajai Népbíróságnak megküldött vádiratában háborús és népellenes büntettel vádolta meg Péter Pált. A vádat a következőkkel indokolta: „Mint hogy a terhelt a német hadsereg kötelékébe való bevonulása előtt már a Volksbundnak tagja volt, németbarát magatartást tanúsított, saját maga, saját szabad akarata elhatározásából teremtette meg azokat a feltételeket, amelyek lehetővé tették a német katonai sorozáson való felvételét, illetőleg a német katonai behívójegy kibocsátását. Ugyanis a német sorozás irányításának feltétele volt – a honvédelmi miniszter rendelete szerint – a német népiséghez tartozás. Mint hogy nem vitás az, hogy a terhelt szabad akaratból a német népiséghez tartozás külső megnyilvánulását saját maga produkálta, így a német hadseregbe, illetve biztonsági szolgálat kötelékébe önként belépőnek kell tekinteni.”¹⁸

Az ügyészi megfogalmazás egyrészt azonosítja a németiséghez tartozást a Volksbund tagsággal, másrészt figyelmen kívül hagyja, hogy a Volksbund a magyar állam részéről elismert, legálisan működő szervezet volt, harmadrészt sajátos módon eltörli a magyar állam felelősségét azokkal a német származású magyar állampolgárokkal szemben, akiket a kényszer SS-sorozáskor átengedett a német államnak. Mi több, áthárítja az adott személyekre ezt a felelősséget, önkéntesnek tüntetve fel az SS-be való belépésüket. A fentebbi ügyészi érvelés a maga nyakatekert módján igyekezett elfedni azt a tényt, hogy Magyarországon a II. világháború után pusztán nemzetiségi származás alapján tömegesen nyilvánítottak személyeket háborús és népellenes bűnössé. Nemcsak a svábokat, de a Jugoszláviával megromlott viszony következtében bűnössé nyilvánították a délszlávokat is. A Bajai Népbíróság 1946. február 12-én tartott tárgyalásán, az ekkor már január közepe óta előzetes letartóztatásban lévő Péter Pál ügyében a következő ítéletet hozta. A bíróság azáltal, hogy a vádlott belépett a Volksbundba, bizonyítottan látta a népellenes büntett elkövetését. Elvetette viszont a háborús büntett vádját, mert nem látta bizonyítottan a népbüvészség azon állítását, hogy vádlott önként lépett az SS kötelékébe. Péter Pált a bíróság 9 hónap letöltendő börtönbüntetésre mint főbüntetésre, mellékbüntetésként politikai jogai gyakorlásától 5 évre eltiltotta, s a per addigi költségeinek – 6428 pengő – megfizetésére kötelezte. A népbüvészség

¹⁷ [ÁBTL](#) O-9555 Jegyzőkönyv, 1945. december 22. 266-267.

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (MNL BKML) Bajai Népbíróság iratai 1945-1950. (XXV.16.) 60/1946. Vádirat.

A hasonló vádak tömegességét jelzi, hogy a vádirat egy írógéppel sokszorosított egyen vádirat, ahol aktuálisan csak az érintett személyes adatait, valamint a Volksbundba és az SS-be belépés időpontját kellett, lehetőleg személyre szabottan kitölteni.

nem fogadta el a háborús bűntett alóli felmentést, ezért fellebbezett. A másodfokon eljáró bíróság 1947. május 12-én megerősítette és jogerőre emelte az első fokú ítéletet.¹⁹

A magyarországi németek közül kb. 15-20 ezren, kitelepítésüket követően, hosszabb-rövidebb németországi tartózkodás után visszaszöktek. A kitelepülésükkel magyar állampolgárságukat elvesztő személyek hontalanként, hivatalos papírok nélkül, illegálisan éltek az ország területén. A magyar állam, annak érdekében, hogy a visszaszökéseket megakadályozza, 1947 elejétől razziákat tartott, s az elfogottakat internálta, majd hosszabb-rövidebb idő után kitoloncolta az országból. A kitelepítési lehetőségek lezárulása, 1948 júniusa után népbírói eljárásokban vonta felelősségre az érintetteket. A belügyi és állambiztonsági hatóságok a valóságosnál általában lényegesen nagyobb számúnak tüntették fel a visszatérőket, a veszélyt, illetve a határozott föllépés szükségességét demonstrálandó. Ezeket a személyeket általában kriminalizálták: megélhetésük érdekében lopnak, veszélyeztetik a közellátást, a telepések ellen hangulatot keltenek, a kommunista párt ellen lázítanak. A visszaszökteket elsősorban itt maradt családtagjaik segítették, de ezzel párhuzamosan megfigyelhető a helyi hatóságok szolidaritása is. A razziák előtt a bujkálókat sok esetben „értesítették”, így elfogásukra és kitoloncolásukra nem került sor.²⁰

Vaskút községben az állambiztonsági szolgálat intenzíven 1949 elején foglalkozott a visszaszöktekkel. Az 1949. január 12-én kelt jelentés 160 nyugatról visszaszivárgott svábot említ, akik engedély nélkül telepedtek le a községben. Kihangsúlyozza a jelentés írója azt is, hogy hallgatólagosan mindenki tud róluk Reile Géza vezetőjegyzőtől, Kovács Imre rendőrös parancsnokon keresztül, a községi előljáróságig. „Miután valamennyi személy külföldi állampolgár, így a KEOKH-hoz tartoznak és kitoloncolandók. Jelenlétük államrendészeti szempontból sem kívánatos a községben, mert rémhíreket terjesztenek, a telepések és táblásgazdálkodás ellen izgatnak, azonkívül ittlétük bátorítólag hat a még meghagyott svábokra, melynek következtében nem egy atrocitás történt már pártfunkcionáriusok és egyéb demokratikus személyek ellen.”²¹

Nyilvánvaló, hogy a visszaszöktek számát illetően jelentősen túloz a jelentés írója, hiszen ezt követően összesen 26 személyt említ meg. Mind a csoport létszámbeli nagyságának

¹⁹ MNL BKML XXVI.16. 60/1946.

²⁰ A jelenség földolgozását lásd Tóth Ágnes: Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete. [Gondolat Kiadó](#), Budapest, 2008.

²¹ [ÁBTL](#) O-9555 1949. január 12-i jelentés. 46. A jelentés a következő személyeket sorolja fel: Marxer Ferenc volt bíró, 200 holdas kulák és családja, kb.7 fő, akik Schádt Vencelnél laktak, Ott Ede és felesége, Kling Ferenc és felesége, Huber István és családja, 3 személy, Rozmanits Ferenc, 3 személy, Hastenteufel Györgyné, aki Gyurái Dánielnél lakott, Egri Józsefné és fia, akik a fiú sógoránál laktak, Schádt János és felesége, Burgmüller Jakab és leánya, akik a délszláv tanítónál laktak, Bergmann József, valamint Kind/Kingl nevű személy.

eltulzása, mind jelzett cselekedeteik – izgatás, az itt maradt svábok bátorítása, konfliktuskeltés, elveszik a munkát a helybeli rászoruló munkanélküliektől – veszélyességük alátámasztására, kriminalizálásukra szolgált. Jellemző ugyanakkor az is, hogy konkrétumokkal nincs alátámasztva a súlyos minősítés. A helyi hatóságok szolidaritását – nem kellően erélyes föllépését – is kifogásolta a dokumentum írója. Éppen ezért a felsorolt személyek előállítását az „államvédelmi nyomozók bevonásával és irányításával” tartotta szükségesnek, mert ha „a közigazgatási osztály fogja ezt végrehajtani, úgy a svábok korábban tudomást szereznek a készülő akcióról”.²²

A tervezett akciót végrehajtották, de az érintett személyek közül többen – Rozmanits Ferenc és családja, Ambruszt József, Marxer Ferenc és családja, Albert József – megszöktek. Az egyes belügyi szervezeteken belüli konfliktusokra is utal, hogy a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának Szegedi Osztálya – a bajai kirendeltség felettes hatósága – 1949. február 22-én azonnali tájékoztatást kért a megszököttekről. A március 5-én kelt, meglehetősen általános válasszal – amely csak a szökések tényét, valamint azt állapítja meg, hogy az adott személyek ismeretlen helyen tartózkodnak –, nem elégedtek meg. A bajai kirendeltség vezetőjét a megszökött személyekkel szembeni azonnali nyomozás lefolytatására, tartózkodási helyük megállapítására utasították.²³

A későbbi jelentések elsősorban Marxer Ferencre és családjára, Albert Józsefre, valamint Rozmanits Ferencre fókuszálnak. Ismeretlen a helyi hatóságok előtt Ambruszt József, Huber István pedig valószínűleg azért került ki ebből a csoportból, mert ő és családja valójában nem Németországból tért vissza, hanem a kitelepítő szerelvényről szöktek meg, Pécssett bújkáltak, majd visszatértek a faluba. A visszaszököttekről készült későbbi rendszeres jelentések nem erősítették meg a korábban tett megállapításokat. A visszatértek semmilyen aktivitást nem fejtettek ki, mindannyian családtagjaiknál, rokonaiknál lakva, visszahúzodva, napszámos munkából tartották el magukat.

Albert Antalt – aki „60 év körüli, beteg ember, állandóan odahaza tartózkodik és semmi tevékenységet nem fejt ki, felesége Bátmonostor községben szolgál, abból élnek” – fia fogadta be.²⁴ Marxer Ferenc volt községi bíró – korábban 200 kat. hold birtokosa – Baján lakott és volt bérlőjénél dolgozott napszámban. „Társaságba nem jár, levelezést folytat vejével, Égi Gáborral, Herle Ferenc és Bohner József volt vaskúti lakosokkal, akik jelenleg Németország szovjet zónájába [sic!] vannak. Informátorom beszélgetést folytatott Marxerrel,

²² [ÁBTL O-9555](#) 1949. január 12-i jelentés. 46.

²³ [ÁBTL O-9555](#) 1949. február 22-i és március 5-i jelentés. 63–64.

²⁴ [ÁBTL O-9555](#) 1949. március 19-i jelentés. 75.

akinek panaszkodott, hogy nagyon nehéz élnie, mert még lakását sem jelentheti be, mert akkor lefoglalják, és így nagyon nehéz rendes munkát vállalnia, de akármilyen nehéz is, ki akar tartani, mert azokat a svábokat, akiket 1947-ben a szovjet zónába telepítettek ki, még ebben az évben vissza foglalják hozni és itt az állami mintagazdaságokban foglalják munkára alkalmazni.”²⁵ Marxer lánya és veje, Schadt Keresztély utóbbi apjánál laktak, állandóan otthon, illetve a tanyán tartózkodtak, nem jártak sehová, és „politikai megnyilatkozásaik sincsenek”.²⁶ Rozmanits Ferenc napközben apja borbélyüzletében dolgozott, felesége pedig saját szüleinél tartózkodott. Az ügynök elbeszélése szerint hálózati úton már provokáltatta is, de „nem reagál és olyan megnyilvánulásai vannak, hogy őt hagyják itt nyugodtan dolgozni, nem vágyik ő sehova, egy szegény ember, akinek az a célja, hogy öreg szüleit segítse”.²⁷

A realitásokat valamennyire figyelembe vevő ügynökök maguk is megállapították, hogy a visszaszököttnek a „megélhetési kérdés a fő problémája”. Politikai értelemben azonban sorsuk rendezetlensége nemcsak őket, de családtagjaikat is befolyásolta. Az egyik ügynök jelentésében arra figyelmeztet, hogy így a választásokon szavazataikkal nem lehet számolni. Most, „amikor minden ki nem telepített sváb szavazati jogot kapott, azt hangoztatják, hogyha nem élnének örökös rettegésben és nem félnének az áttelepítéstől, akkor a Népfontra szavaznának, de így nekik teljesen mindegy, hogy hova szavaznak. Ezt a letargikus hangulatot a visszaszökötték keltik.”²⁸

A visszaszököttékkel szembeni hatósági szigor 1949 nyarára részben enyhült. A már hetek, hónapok óta itt tartózkodókat nem vették őrizetbe, és nem toloncolták ki. Az ekkor érkezők személyes, szoros megfigyelésére már nem vagy nem minden esetben került sor. A megváltozott bánásmódot részben Ausztria és a németországi katonai hatóságok kényszerítették ki. A kitelepítések lezárulása, 1948 júniusa után már nem fogadták be ezeket a személyeket. Ezzel párhuzamosan a magyar kormány is megkezdte a Magyarországon tartózkodó mintegy 220 ezer német helyzetének legalapvetőbb jogi szabályozását. Mindenekelőtt a szabadon megválasztható lakóhely és a munkavállalás biztosítására került sor. A 4274/1949. MT. számú rendelet azon személyek esetében, akiket Németországba

²⁵ [ÁBTL O-9555](#) 1949. március 19-i jelentés. 75; 1949. május 3-i jelentés. 91.

Az 1949. május 14-i jelentés új visszaszököttként tünteti föl Resch Mihálynét három családtaggal, Schopper Istvánnét egy családtaggal, Kiling Ferencet, Krix Máriát, Hasztenteufel Györgynét, Schweipert Máriát, Égi Józsefet, Bohner Józsefet, Égi Jakabot, Hiezl Edét. – [ÁBTL O-9555](#). 107.

Ha a visszatelepítésre nem is került sor, 1949–1950-ben sokan tértek vissza a szovjet zónából. Többek között az itt említett Herle Ferenc s egyes adatok szerint Bohner József is.

²⁶ [ÁBTL O-9555](#) 1949. május 3-i jelentés. 91.

²⁷ [ÁBTL O-9555](#) 1949. március 19-i jelentés. 75.

²⁸ [ÁBTL O-9555](#) 1949. május 3-i jelentés. 91.

áttelepülésre köteleztek, de áttelepítésükre nem került sor, kimondta, „hogya a lakóhely (tartózkodóhely) megválasztása és a munkavállalás [...] szempontjából a magyar állampolgárokkal egy tekintet alá esnek”.²⁹ Jellemző, hogy az ugyanazon a napon megjelent, a végrehajtást szabályozó belügyminiszteri rendelet „meghatározott kedvezmények”-ként említi a korábbi kollektív hátrányok elvi feloldását. Az érintetteknek 15 napon belül kellett jelentkezniük a tartózkodási helyükhöz legközelebbi rendőrőrsön, ahol kötelesek voltak lakóhelyük bejelentésére is. A jelentkezést elmulasztók a „kedvezményekben” nem részesülhettek. Ennél is nagyobb jelentőségű volt az 1949. december 16-án megjelent 4364/1949. MT. számú rendelet, amely a földreform és a telepítés befejezésének egyes szabályairól rendelkezett.³⁰ A jogszabály a ki nem telepített személyek számára visszahagyott ingó- és ingatlanvagyon telekkönyvezésének kötelezővé tételével végre stabilizálta a fél évtizede állandóan változásban lévő tulajdoni viszonyokat.

Az intézkedések hatásáról az MDP megyei titkárai jelentést készítettek Kádár Jánosnak. Eszerint a nincstelen svábok örültek, hogy ismét dolgozhatnak, és pozitív hatása volt a birtokrendezés megkezdésének is. Ugyanakkor az illegálisan itt tartózkodók továbbra is féltek, ezért nem jelentkeztek. Egyedül Baranya megye tett említést nagyobb számú jelentkezőről, de nyilatkozni ők sem akartak, mivel „eddig sem politizáltak, ezután sem akarnak”.³¹

A magyarországi német nemzetiségű lakosság teljes jogegyenlőségéről a 84/1950. MT. számú rendelet intézkedett, amely kimondta: „Az áttelepítés hatálya alá eső mindazok a személyek, akik nem telepítették át, úgyszintén azok, akiknek áttelepítésére sor került ugyan, de a jelen rendelet hatálybalépésekor Magyarországon tartózkodnak [...], magyar állampolgárok és a Magyar Népköztársaságnak a többiekkel minden tekintetben egyenlő jogú polgárai.”³² Bár az áttelepítéssel kapcsolatban kibocsátott korlátozó intézkedéseket nem lehetett többé alkalmazni, a rendelet megjelenése előtt már végrehajtott hatósági intézkedések hatályukat megtartották, „és ezekből kifolyólag kártérítési, vagy egyéb igényt nem lehet érvényesíteni”. Bár a rendelet értelmében a múlt eltöröltetett, ki-ki a maga bőrén tapasztalhatta, mennyire kell ezt komolyan venni.

²⁹ Magyar Közlöny, 1949. október 11. A minisztertanácsi rendelet végrehajtását a 245.900/1949. BM sz. rendelet szabályozta.

³⁰ Magyar Közlöny, 1949. december 31.

³¹ [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára \(MNL. OL\) Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának iratai 1948-1956. \(M-KS 276.f. 54. cs.\) 90.ö.e. Irat címe!!!](#)

³² Törvények, törvényerejű rendeletek 1950. [Budapest, 1951.](#) 271–272.

A község objektum dossziéjába lefűzött jelentések azt bizonyítják, hogy a hatalom a Rákosi-korszakban végig, pusztán származása miatt ellenséges csoportnak tekintette a svábokat. Ennek részben elfedésére törekedett, illetve a származás meghatározta ellenségképhez – mintegy nyomatékosságot is társított. A háború alatt az SS kötelékében szolgálatot teljesítőket vagy Volksbund-tagsággal rendelkezőket még az '50-es évek közepén is erre hivatkozva vették nyilvántartásba, illetve figyelték meg. Mindkét csoportról többször is készült kimutatás.

A Vaskút községben élő női, egykori Volksbund-tagok névsorát 1952. december 15-én állították össze. A lista 401 személy adatait – születési idő, hely, foglalkozás, anyja neve és lakcíme – tartalmazza. Hasonló adatokat feltüntetve 1954. április hó 9-én és 11-én is készült lista. Előbbi 87, utóbbi 36 nő nevét tartalmazza. A listákat összevetve megállapítható, hogy az 1954-ben készült listák egymás kiegészítéseinek tekinthetők, azaz nincsenek átfedések a listák között, ugyanakkor az 1952-ben készült tekintetében feltételezhető, hogy annak a szűkítéséről van szó. Az utóbbi készült listák bevezetőjében a következő szöveg olvasható: a „bejelentő hivatalon keresztül a rájuk vonatkozó adatok le lettek ellenőrizve és mivel a lánykori nevük a bejelentő hivatalban nem szerepel, azért róluk 3-as számú kartont állítottunk ki és nyilvántartásba lettek véve.”³³ Bár dátum nélküli, közvetlenül a női lista mellett található, így feltételezhetően 1952 végén készült a férfi Volksbund-tagok listája is, amely 115 nevet tartalmaz. A lista nem teljes, csak egy része maradt fent az anyagban.³⁴ Különböző ügynökjelentésekben újra és újra fölbukkan az SS-ben szolgálatot teljesítők névsora is. Ezek azonban esetlegesnek tekinthetők.³⁵ 1952. április 7-én a Nyilaskeresztes Párt tagjairól is készült lista, amelyen 17 személy szerepel. Velük kapcsolatban szintén feltűntetik, hogy a bejelentő hivatalon keresztül ellenőrizték, a 3. számú kartont kiállították és nyilvántartásba vették őket.³⁶

Ideológiai szempontból megbízhatatlannak számított az a személy is, aki vallásos volt, és kapcsolatot tartott fent egyházi személyekkel. A vallásos szinonímájaként használták a 'reakciós' vagy 'klerikális' jelzőt. Vaskút községben mind a felvidéki áttelepülők, mind a

³³ Az 1952. december 15-i kimutatás: [ÁBTL O-9555 424-439.](#), az 1954. április 9-i kimutatás: [ÁBTL O-9555 41/7-11.](#), valamint az 1954. április 11-i kimutatás [ÁBTL O-9555 41/5-6.](#)

A 3-as kartont azokról a személyekről állították ki, akikről az operatív dossziékban ellenőrzött terhelő adatok voltak. A karton tartalmazta a „kompromittált” személy adatai mellett a szociális származását és helyzetét, pártállását, iskolai végzettségét, nemzetiségét, valamint az általa elkövetett cselekmények rövid leírását is.

³⁴ Dátum nélküli kimutatás, - [ÁBTL O-9555 422-423.](#)

„Vass Ferenc” informátor, akinek feladata a svábok közötti hangadók felkutatása volt, 1952. június 7-én három – Marxer András, Eckert János, id. Ternai János – korábbi Volksbund-tagot, illetve -vezetőt nevez meg.

³⁵ Így „Tavaszi” informátor 1954. november 26-i jelentése 32 személyt sorol fel. - [ÁBTL O-9555/1. 117-118.](#)

³⁶ [ÁBTL O-9555 41-42.](#)

helyi svábsággal szemben vádként fogalmazódott meg, hogy a mindenkori pappal, káplánnal jó viszonyt ápolnak, szolidárisak. A katolikus egyház helyi szervezetei – énekkar, ifjúsági csoport, olvasóköri – 1948–1949-re gyakorlatilag megszűntek. De a lakosság a miséket, illetve egyéb vallásos rendezvényeket – missziós napok, búcsú – továbbra is nagy számban és rendszeresen látogatta.³⁷ Az állambiztonság a határsávban az egyház, illetve tagjai tevékenységét is kiemelten figyelte. Ezekben a községekben csak azok a papok és apácák maradhattak, akik az adott járás területén bejelentett állandó lakással rendelkeztek, illetve egyházi funkciójuk is oda kötötte őket.³⁸

Még a határsáv létrehozása előtt költözött a faluba a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek néhány tagja, akik a bajai iskoláik államosítását követően elvesztették megélhetésüket. Először egy házat béreltek, de a községi eljárás annak elhagyására szólította fel őket. A plébániára költöztek be, majd részben adományokból, részben alkalmi munkák – varrás, kötés, takarítás – vállalásából tartották fent magukat. A családokat rendszeresen látogató apácák, valamint a meglátogatottak is az állambiztonsági szervezetek megfigyelése alá kerültek.³⁹

„A lefigyelés [sic!] során megállapítom, hogy az újabb családlátogatások minden agitációs cselekmény nélkül, különösebb politikai beszélgetések nélkül történik [sic!]. A látogatásuk célja létfenntartásuk biztosítása, melynek keretében különböző könnyebb munkákat vállalnak, pl. kötetést, varrást stb., sőt egyes helyeken kérték a meglátogatottakat, hogy amennyiben lehetséges, úgy őket tavaszkor, illetve nyár folyamán könnyebb mezőgazdasági munkálatoknál alkalmazzák, illetve nyújtsanak módot nekik, hogy a jövő évi kenyérüket a téli hónapokra előre be tudják szerezni.”⁴⁰ A teljes ellehetetlenítést szolgálta, hogy a rendőrség bajai kapitányságának vezetője az alkalmi munkavállalást iparendélyhez, illetve munkavállalási engedélyhez kötöttnek minősítette, ezért valamennyi alárendelt őrsét feljelentés megtételére szólította fel. A helyi rendőrőrsök azonban nem tettek eleget a felszólításnak.⁴¹

³⁷ [ÁBTL O-9555 45; 65-66; 88;162-163; 165-167;](#)

³⁸ Orgoványi, 2001. 259–260.

³⁹ [ÁBTL O-9555 94; 287;](#)

A bajai iskola történetére vonatkozóan lásd bővebben: Köhegyi Mihály–Merk Zsuzsa: A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek bajai iskoláiban vezetett krónika. [Bajai dolgozatok 9. Baja Város Önkormányzata](#), Baja, 1995.

⁴⁰ 1949. március 29-i jelentés. – [ÁBTL O-9555 77.](#)

⁴¹ 1949. május 9-i jelentés. – [ÁBTL O-9555 94.](#)

Az apácák működését végig rendszeresen figyelték. – [ÁBTL O-9555 133., 143-145., 153-154.,283-284., 287.](#)

Gyanakvásra adott okot az is, ha a kitelepítés által kettészakított családok tartották a kapcsolatot.⁴² A magyarországi tapasztalatok, valamint a kitelepítettek egzisztenciális helyzetének stabilizálódása hatására többen is megpróbálták kitelepülni. Az amerikai követségen benyújtandó kérvényhez csatolni kellett a helyi tanácsok igazolását arra vonatkozóan, hogy a kérelmező hozzátartozóját kitelepítették, és már Németországban él. Vaskút községből 1951 januárjáig 11 személy, Csátalján 23, Bácsborsódon két személy kért ilyen igazolást.⁴³

A negyvenes évek végére fő ellenséggé a családok és a helyi közösségek gazdasági függetlenségét biztosító árutermelő parasztgazdaságok váltak. A háború után a magyarországi agrártársadalom differenciálódott. A földosztás következtében megnőtt a csak önellátásra alkalmas parasztgazdaságok száma. Az utóbbiakban tevékenykedőket ‘dolgozó paraszt’-nak, míg az árutermelést is folytató gazdaságokban dolgozókat ‘kulákoknak’ nevezték. A földreform során olyan személyek tömeges földhözjuttatására is sor került, akik korábban földműveléssel nem foglalkoztak. A hiányzó szaktudás, a juttatott földek minősége, külön, széttöredezett parcellákban állása a hatékony termelés akadálya volt. Az 1945–48 között többnyire önkéntes alapon szerveződött szövetkezeteket részben ezen hátrányok csökkentése miatt hívták életre.

Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-án Kecskeméten megtartott beszédében hirdette meg a szövetkezetesítést, a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi átszervezését. Míg tehát korábban a hatalom rövid távon a kulákok semlegesítésére, ezt követően nyílt fölszámolásukra, a mezőgazdasági szektorból való eltávolításukra törekedett. Bár a vidék „államosításának” következményeit a falvak lakosságának egésze nyögte, gazdasági erejük, szaktudásuk okán is, a kizsákmányolónak minősített kulákság megtörése volt a fő cél. Ennek elérését 1949–1950-tól a korlátozó rendszabályok egész sora – progresszív adózás és begyűjtési rendszer bevezetése, hitelek megszüntetése, alkalmazottak bérének fölemelése –, valamint a büntetések széles skálája szolgálta. Bár eredetileg csak a 25 kat. holdnál nagyobb földdel rendelkezőket

⁴² 1951. április 25-i jelentés: Dobler Jánosné megfigyelésének egyik indoka, hogy kapcsolatot tart fent kitelepített rokonaival, azoktól csomagot és levelet is kap havonta. – [ÁBTL O-9555](#). 223-224.

Hasonló okok miatt figyelték meg Krix Istvánt is, „akinek szülei Nyugat-Németországban vannak, s akikkel levelezik. Ő maga a vaskúti gazdaságban dolgozik, munkáját becsületesen végzi két éve már. Ugyanis deportálva volt a SZU-ba és 1954-ben jött haza. Beszélgetések folyamán azt mondta, hogy ő meg van elégedve sorsával, mivel jól keres és gondtalanul él.” – [ÁBTL O-9555/1](#). 195.

⁴³ 1950. január 5-i jelentés, valamint az 1950. január 16-i jelentés. – [ÁBTL O-9555](#) 206–208. Hercegszántóról Fischer János és József, akik Jugoszláviából menekült svábok voltak, Vaskútról Égi József mellett Petrich Sebestyenné 1950. végén vándorolt ki.

nyilvánították kuláknak, később a minősítés szempontjainak tág értelmezésével gyakorlatilag bárkit kulákká minősíthettek.⁴⁴

Vaskút községben a vizsgált időszak alatt több, egymást átfedő, illetve kiegészítő kuláklista is született. A listák adattartalma nem azonos, általában a személy rövid életrajzi adatain – születési hely, idő, anyja neve, családi állapota – túl az adott személy politikai beállítódottságára, a földbirtok nagyságára vonatkozó információkat is föltüntettek. A kulákságon belül nemzeti hovatartozás szerinti alcsoportokat képeztek. Így az 1948 második felében – pontos kelte nem állapítható meg – összeállított listán 8 magyar, 26 sváb és 21 felvidéki kulákot írtak össze. A listán szereplő magyar személyek eredetileg 23–100 kat. holddal s többük emellett ipari vállalkozással – szatócsbolt, kovácsműhely – is rendelkezett. A földterületek nagy részét ekkorra már valamennyien följánlották az államnak, ténylegesen 8–33 kat. hold közötti területeket birtokoltak. A följánlott, de az állam által még át nem vett területeket általában bérbe adták. A vállalkozásokat a földműves szövetkezet vette át.

A sváb kuláklistán szereplő valamennyi személy korábbi birtoknagysága miatt – 200–250 kat. hold között – került a listára. Az ő birtokaikat, teljes felszerelésüket, vagyonukat – sok esetben házukat is – már 1945-ben, a földreform kapcsán elkobozták. Ekkor már vagyontalanként napszámból vagy ritkább esetben a visszahagyott 6–8 kat. holdon gazdálkodva teremtették elő megélhetésüket. A felvidékieket szintén korábbi birtoknagyságuk miatt minősítették kuláknak. Hiszen Magyarországon a földhiány miatt 15 kat. holdban maximálták a számukra juttatható föld nagyságát. Így a Felvidéken a két világháború között birtokolt 30–60. kat. hold, valamint az áttelepítéskor magukkal hozott gazdasági felszerelések – cséplőgép, morzsoló, traktor – miatt bűnhődtek.⁴⁵

A hatalom a megbízhatatlannak, ellenségnek nyilvánított személyeket nemcsak anyagilag és erkölcsileg akarta ellehetetleníteni, de fizikai eltávolításukra, megtörésükre is törekedett. Ez a közösség többi tagjának megfélemlítését is szolgálta. Már a határsáv és az ezzel járó különleges intézkedések bevezetése előtt sor került az első kitelepítésekre. 1950. június 23-án Raile Gábort és családját, továbbá özv. Égi Mártonné Huber Erzsébetet, valamint felnőtt fiát

⁴⁴ A kollektivizálás folyamatát részletesen feldolgozta Ö. Kovács József: A paraszti társadalom fölszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Korall. Társadalomtörténeti monográfiák. 3. [Korall Kiadó](#), Budapest, 2012.

A mezőgazdaság szocialista átszervezését Vaskút vonatkozásában a következő – az ideológiai elfogultságtól sem mentes – földolgozások mutatják be: Duba János–Horváth Ferenc–Sárosi György–Vámos Ferenc–Zority József: A Bácska Mezőgazdasági Termelőszövetkezet története. [Bácska Mezőgazdasági Termelőszövetkezet](#), Budapest, 1976. és Bács-Kiskun Megye Élelmiszergazdaságának 25 éve. Írta és szerkesztette Glied Károly. [Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtóbizottsága](#), Kecskemét, 1970.

⁴⁵ Vaskút. Kulákok. Dátum nélkül. – [ÁBTL](#), O-9555 23–31.

telepítették ki.⁴⁶ 1951–52-ben több lista is készült a határsávban lakó, nem kívánatos személyekről, amelyek 8–10 család nevét tartalmazták. A család nagyságától függően így az eltávolítani kívánt személyek számát 35–40 főre tehetjük. Annyi bizonyosnak látszik, hogy valamennyi megbízhatatlannak nyilvánított család eltávolítására nem került sor. Arra vonatkozóan nincsenek információink, hogy ki, illetve milyen ismérvek alapján döntött az egyes személyek kitelepítéséről. Az eddig rendelkezésünkre álló adatok alapján 1951-ben Huber Istvánt, Fürjes Jánost, dr. Nagy Imrét, valamint Zority Miklóst és családját telepítették ki.⁴⁷ Megítélésünk szerint a végső döntésben az is szerepet játszhatott, hogy valamennyi csoportot közvetlenül megfélemlítsék – jugoszláviai magyar menekültek, helybeli magyarok, svábok stb. –, így mindenholnan emeltek ki családokat.

Összefoglalva megállapítható, hogy a Rákosi-korszakban a nemzetiségi közösséghez tartozás a hatalom szemében önmagában is politikai megbízhatatlansággal párosult. Bár az így ellenségnek nyilvánított személyek „bűnösségét” többnyire más stigmákkal – kleriáki reakciós, jobboldali érzelmű, fasiszta szervezetnek, pártnak tagja volt, Nyugaton élő rokonai vannak, vagy éppen Jugoszláviában élőkkel tart fent kapcsolatot – is alátámasztották. Ez az eljárási mód egyrészt a nemzeti elfogultság elfedésére szolgált, másrészt a bűnösség súlyának fokozására, harmadrészt, hogy megszüntesse az adott közösség nemzeti szempontú kohézióját. A megbélyegzés, a diszkriminális érvrendszerét folyamatosan változtatták, a különböző szempontokat összemosták vagy éppen szétválasztották. Így az érintett személy számára áttekinthetlenné vált, hogy éppen mikor, mivel vádolják. Ennek megfelelően védekezni sem tudott ellene. A hatalom a szorongás, a félelem eszközét mint társadalomszervező erőt alkalmazta. A végső cél a közösség, az adott személy autonómiájának megszüntetése volt.

⁴⁶ A kitelepítések Bács-Kiskun megyei eseményeit lásd bővebben: „Péntek volt és 23.” Kitelepítések 1950–1953 között a Bács-Kiskun megyei határsávból. Írta és szerkesztett: Nagy Mária és Saád József. [Telepesek Társadalmi Múzeum Alapítvány](#). Budapest, 2013.

1950. július 27-i jelentés: „Raile Gábor, Vaskút, 1901., anyja: Kovács Erzsébet, nő, Vaskút, Petőfi Sándor utca 566. [\[???\] Ellenőriztem, az iratban több alkalommal is így szerepel.](#) szám alatti lakos, egy gyermeke van, kulák, 100 hold földje és fűszerüzlete volt. Jelenleg 15 hold földje van, demokráciaellenes.

Égi Mártonné, Huber Erzsébet, Vaskút, 1902. anyja: Régeisz Mária, egy gyermeke van, Vaskút, Kossuth L. u. 148. szám, kulák, 350 hold földje volt, jelenleg 20 hold földje van, demokráciaellenes. Jelenlegi tartózkodási helyük: Tiszagyenda–Kormópuszta.” – [ÁBTL O-9555170](#).

⁴⁷ Huber István: Vaskút, 1893. anyja: Dobler Anna, földműves.; Dr. Nagy Imre: Szabadka, 1911. anyja: Jung Katalin, alkalmi munkás, volt ügyvéd. – [ÁBTL O-9555 337-339](#).

Fürjes János: Újvidék, 1889. anyja: Kovács (?) Irén, temetőőr.; Zority Miklós: Vaskút, 1898. anyja: Kricskovic Ivánka, földműves. – [ÁBTL O-9551/1. 160-161](#) és [ÁBTL O-9555 23](#).

Ugyanakkor egy 1953. december 9-én kelt névjegyzék a következő személyeket tünteti fel, mint akik különböző internálótáborokból szabadultak: Arnold István: Vaskút, 1915., anyja: Marxer Júlia; Krix István: Vaskút, 1911. anyja: Bohner Mária.; Dudler Péter: Vaskút, 1918., anyja: Rapp Mária.; Genál Ferenc: Vaskút, 1912., anyja: Keller Mária.; Grunferd Vendel: Vaskút, 1906., anyja: Péter Júlia. – [ÁBTL O-9555/1. 36](#).